

JARKOVSKÁ, Lucie; LIŠKOVÁ, Kateřina; ŠMÍDOVÁ, Iva a kol. *S genderem na trh: Rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých*. 1. vydání. Praha-Brno : Sociologické nakladatelství (SLON) ve spolupráci s Masarykovou universitou, 2010. Edice Studie. 220 s. ISBN 978-80-7419-030-8.

Kniha s příznačným názvem *S genderem na trh: Rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých* je výsledkem projektu *Volba vzdělání a anticipace šancí na pracovním trhu z genderové perspektivy*, který byl prováděn v letech 2006-2008 a financován Grantovou agenturou ČR. Věnoval se provázanosti pracovního trhu se vzdělávacím systémem, přesněji s rozhodováním patnáctiletých žáků a žákyň v době, kdy si volí druh střední školy a nepřímo i budoucí profesi.

Autorkami byl tým socioložek specializovaných na genderové analýzy Lucie Jarkovská, Kateřina Lišková a Iva Šmídová. Do projektu byli však zapojeni i další výzkumníci, kteří pomáhali se sekundární analýzou dat, administrativními úkony či další organizací.

V analýze kolektivu autorů bylo využito dvou hlavních teoretických přístupů ke genderu označovaných jako strukturní a interakční. Gender pojímají jako princip projevující se v interakcích strukturujících život jedinců, skupin a společnosti, nikoli jako komplex esenciálních charakteristik jednotlivce. Strukturní přístup vychází z konceptu genderového habitusu Pierra Bourdieho strukturujícího aspirace mužů a žen podle jejich porozumění a vnímání společnosti a toho, co v ní mohou „rozumně“ očekávat. Na základě toho poté činí genderově strukturované volby. Interakční přístup vychází z analýz West a Zimmermana chápajících gender jako činnost, zvládání situačního jednání v kontextu normativních očekávání spojených s jednotlivými pohlavními kategoriemi.

Použité metody výzkumu zahrnují hloubkové polostrukturované rozhovory, rozhovory ve formě focus groups a analýzy sekundárních dat. V rámci empirické části projektu autorky uskutečnily čtyřicet osm rozhovorů v období dvou let s žáky a žákyněmi tří brněnských základních škol a jejich rodiči. Některé rozhovory byly vedené i s pracovníci kariérového poradenství. Rozhovory žáků a žákyň probíhaly za přítomnosti alespoň jednoho z rodičů a byly provedeny s čtrnácti dívkami a osmi chlapci.

Uskutečněny byly také tři skupinové rozhovory (focus groups), kterých se zúčastnili žáci a žákyně z výzkumného vzorku. S expertkami kariérového poradenství bylo uskutečněno dalších pět rozhovorů. Jednalo se o psycholožku, kariérovou poradkyni a zároveň učitelku, učitelku zodpovědnou za přijímací řízení na střední školy, pracovníci Pedagogicko-psychologického poradny a pracovníci Informačního a poradenského střediska Úřadu práce Brno.

Monografie je rozdělená do devíti kapitol a tří hlavních celků, kterými jsou *Gender a vzdělávání: standardní výklad a nové interpretace*; *Rozhodování o střední škole: Analýza rozhovorů s patnáctiletými a jejich rodinami* a třetí část *Dělání genderu ve škole i profesi: Případové studie*.

První kapitola se pokouší konceptuálně uchopit kategorii genderu, a jak se dá aplikovat ve výzkumech zabývajících se vzděláváním. Vzdělávací instituce mají podle autorek stále tendence studentky serializovat jako ženy, které se svými výsledky, motivací ke studiu i výkonem liší od studentů-mužů, ačkoli se v žádném případě nejedná o homogenní skupinu.

Genderová segregace ve vzdělávání se projevuje i v odlišném hodnocení a přisuzovaném významu u výkonů dívek a chlapců.

Toto téma není pro autorky v žádném případě nové, věnovaly se mu již v několika předcházejících projektech i článcích, podpurných brožurách pro pedagogy a dalších aktivitách, jejichž cílem je podpora rovných příležitostí dívek a chlapců ve vzdělání.

Podle tvrzení autorek se stále ještě reprodukuje sociální mechanismy, které ženy umisťují na nižší společenské pozice bez ohledu i na nižší vzdělání mužů a nutí ženy, aby tyto podmínky akceptovaly jako „přirozené“. Paradoxně čím vyššího vzdělání žena dosáhne, tím větší bude rozdíl mezi sociálním postavením její matky a postavením stejně vzdělaného muže.

Ve vyspělých západních společnostech dnes vzdělanostní kritéria na určitou pracovní pozici splňuje tak velké množství uchazečů, že kritéria jako pohlaví, etnická či náboženská příslušnost opět hrají zásadní roli. Dobré vzdělání tak již dávno není zárukou dobrého zaměstnání. V posledních letech se ukazuje, že dívky začínají nabývat vyššího vzdělání než chlapci a mají i vyšší vzdělanostní aspirace. Vzdělanost žen tak roste enormním tempem.

Přesto však jsou ženy stále vytlačovány do sekundární sféry, dosahují výrazně nižších platů a často jsou ve společnosti diskriminovány. Korelační hypotéza, že vyšší vzdělání vede k vyšší pozici v zaměstnání, platí jen pro každé pohlaví odděleně. Žena s vyšším vzděláním obecně dosahuje vyšších pracovních pozic, než žena s nižší úrovní vzdělání. Avšak již muži s maturitou dosahují vyšších platů a pracovních pozic než ženy s vyšším odborným vzděláním, či muži s bakalářským titulem než ženy s titulem magisterským.

Společností vnímaná jednotná skupina „ženy“ přitom nesdílí společnou identitu ani cíle, nejedná se o homogenní celek se společnými zájmy a ambicemi, ani se neidentifikuje se sebou navzájem. Ženy tak naplňují koncept „genderové seriality“ Iris Marion Young, kde série je sociální kolektivitou na základě pasivního sdružení členů (v tomto případě členek). Ženy tak nemusí mít ve svých životech nic společného s jinými ženami, aby byly do této kategorie přesto serializovány. Genderové struktury vytváří jisté společenské hranice, se kterými je třeba počítat a ve společnosti je předem očekávat.

Teorie tří rovin genderového univerza Sandry Harding (roviny symbolické, dělby práce a roviny individuální) uvádí, že vše, co je na úrovni symbolické roviny spojováno s mužským principem, je ve společnosti více ceněno a bývá považováno za nadřazené tomu, co je spojováno s ženským principem. Ten je také automaticky vztahován k biologické reprodukční funkci. Genderová dělba práce jakožto druhá rovina univerza podle Harding je normativním mocenským konstruktem, který slouží k legitimizaci nerovného přístupu k pozicím na pracovním trhu.

Vzdělávací instituce jsou tak zároveň místem, kde se tyto nerovnosti nadále předávají a posilují a které významně přispívají k „umisťování“ (positioningu) jedince v rámci společenských hierarchií, odehrávajícího se jak na rovině subjektivní, tak objektivní.

Na trhu práce je s profesemi, ve kterých obecně převládají ženy, spojován výrazně nižší status i plat, ačkoli často vyžadují vyšší vzdělání než profese běžně vnímané jako „mužské“.

Nečekaně přímočaré se mohou ukázat závěry několika výzkumů o rozdílném přístupu učitelů k dívkám a chlapcům ve třídách. Navzdory přesvědčení pedagogů, že s oběma skupinami jednájí stejně, výzkumy dokazují, že s chlapci učitelé interagují častěji, dávají jim kvalitnější zpětnou vazbu a pokládají jim náročnější otázky. Jsou také častěji chváleni za intelektuální výkony, zatímco dívky za pilnost, spřádanost a upravený zevnějšek. Lepší známky dívek jsou znevažovány jako výsledek „šprtání“ a nikoli logického pochopení látky, zatímco u chlapců se horší výsledky považují za výsledek jejich nezodpovědnosti. Přesto jsou však učitelé považováni za nadanější.

Mnohé z těchto existujících závěrů dřívějších výzkumů mohou vzbudit ve čtenářích zájem o hlubší prozkoumání daných otázek a ponoření se do studia sociologických výzkumů zabývajících se genderovými otázkami a strukturálními nerovnostmi v zacházení s příslušníky obou pohlaví. Ačkoli se z povrchního vnějšího pohledu možná zdá, že v západní společnosti již bylo rovnosti mužů a žen již dávno dosaženo, hlubší pohled pod povrch sociální reality nám ukazuje mnohé, ne tolik nápadné strukturální nerovnosti a odlišné zacházení v každodenních situacích, které brání žádoucím změnám.

Druhá kapitola se pokouší interpretovat relevantní faktory, které se podílejí na míře vzdělanostních aspirací dívek a chlapců. Jedná se o kvantitativní sekundární analýzu vycházející z výzkumů PISA-L 2003. Vychází z ní, že volbu dívek podporuje především dobré rodinné zázemí, zatímco pro chlapce je podstatně důležitější vzdělání otce. Chlapcům je při volbě vzdělanostních aspirací ponecháno více prostoru pro vlastní rozhodnutí.

Následující kapitola zkoumá vztah mezi genderovou segregací v povolání a ve vzdělání podle jeho výše a druhu oboru. Dívky již v současnosti dosahují stejné i vyšší úrovně vzdělání než chlapci, ale v jiných specializacích-míra genderové segregace v povolání je spíše navázána na horizontální segregaci ve vzdělávání než jeho stupeň.

Čtvrtá kapitola se věnuje různým expertním a poradním institucím, které pomáhají spoluformovat volbu budoucího povolání a další vzdělávací instituce u dívek i chlapců.

Druhá část knihy analyzuje ve třech následných kapitolách kvalitativní výzkum patnáctiletých žáků, žákyň a jejich rodičů. Z něho vyplývá, že dívky i chlapci si i nadále vybírají genderově stereotypní obory či druhy budoucího povolání, spíše než by se z nich začínali vymaňovat. Rozhodování je v odlišné míře ovlivněno u chlapců a v odlišné míře u děvčat úvahami o budoucím založení vlastní rodiny. Výrazně častěji je pro rodiče důležitější výběr oboru studia u chlapců, u dívek jim často stačí, aby „dodělaly nějakou školu“, která nemusí být nijak zvlášť náročná, a poté se zaměřily na profesi, která nebude v konfliktu s jejich rolí manželek a matek, bez ohledu na nižší příjmy a prestiž takového povolání.

Sedmá kapitola se naproti tomu věnuje genderově netypickým volbám povolání v těch případech, které se ve výzkumu objevily, a zamýšlí se nad významem „oddělování genderu“ (jakožto protikladu konceptu „dělání genderu“ badatelů West a Zimmermana). K tomu dochází tehdy, jestliže jsme schopni si vytvořit kritický postoj ke genderové normě a případně se proti ní svým jednáním vymezit, navzdory vzácnějšímu výskytu takové volby ve stávající struktuře společnosti. Závěry studie jasně ukazují, že je třeba se v budoucnu více zaměřit na prostor sociální ch interakcí jako příležitosti ke změnám, stejně jako na výzkum genderové

rezistence, namísto pokračování v dosud převažujícím detekování genderové konformity během socializace jedince do společnosti a jeho okolí.

Osmá kapitola uvádí závěrečnou třetí část studie a pojednává o vybraných výsledcích etnografického výzkumu zaměřeného na reprodukci genderu ve školní třídě, který bývá často spolu s dalšími kategoriemi jako věk či etnicita-národnost vnímán jako legitimizace přirozených nerovností. Podrobněji se věnuje metodologii a metodám sběru dat prováděného výzkumu, roli výzkumnice v něm i významu sběru dat v přirozených podmínkách každodenního života žáků ve školní třídě, kam výzkumnice docházela na přímá pozorování do výuky.

Není opomenuta ani bližší analýza dvou příkladů volby genderově netypického povolání u ženy - řidičky autobusu - a muže - zdravotního bratra- formou case studies v deváté části studie. I v těchto případech se však nakonec ukazuje, že navzdory genderově ne zcela „odpovídajícímu“ povolání mají oba aktéři tendenci v rámci jeho výkonu jednat genderově konformním způsobem. Žena byla ke zvolení povolání řidičky autobusu donucena nutností i matky samoživitelky zaopatřit své dítě, a proto přijala toto zaměstnání jako lépe finančně ohodnocené než jiné nabízené možnosti na trhu práce. Sama je však smířená, že v rámci dané profese ji žádný další kariérní postup nečeká a že navzdory tomu, že bude ve svém zaměstnání větší počet let, dají její nadřazení v povýšení přednost jejím mužským kolegům.

Muž, který si zvolil profesi zdravotního bratra, tak neučinil pouze proto, že nebyl přijat na lékařskou fakultu, kde měl původně v úmyslu začít studovat a v současnosti usiluje o to, aby profesně předstihl své kolegyně zdravotní sestry, vůči kterým se považuje svými schopnostmi i tím, jak s ním jednají lékaři na jeho oddělení, nadřazený. Plánuje si co nejdříve dodělat lékařskou fakultu a hierarchicky si tak polepšit na profesním poli.

Studie přesvědčivě ukazuje, že vzdělání ani dnes nefunguje jako výtah, který umožňuje překonávat sociální i jiné bariéry a stále ještě upevňuje existující sociální rozdíly ve společnosti mezi jednotlivými pohlavími.

První část knihy přehledně popisuje současné známé koncepty genderu i přístupy používané v sociologických analýzách společenských struktur, stejně jako výsledky sekundární analýzy dat ze starších výzkumů. Zdařile tak připravuje půdu a přivádí čtenáře k pochopení důležitosti prováděného výzkumu, bez ohledu na to, zda byl do této chvíle obeznámen s bližšími koncepty a teoriemi genderových studií. Celý projekt tak zasazuje do širšího rámce dosavadního stavu výzkumu v evropských státech, stejně jako použitím sekundární analýzy dat z těchto zemí umožňuje jejich srovnání se situací v České republice v období prováděného výzkumu.

Autorky projektu se však nespokojují s pouhým zasazením původního kvalitativního výzkumu do současné úrovně poznatků v oboru, vznáší i řadu otázek a úkolů pro další badatelskou aktivitu. Nikoli nadále analyzovat a rozeznávat struktury genderové konformity, ale posunout oblast výzkumu na chování aktérů vnímané jako genderově rezistentní a takzvané „oddělávání genderu“ jakožto prostoru pro možnou sociální změnu.

Knihy je velmi užitečným uvedením do hlubšího pochopení uchovávání a strukturální reprodukce (ať již vědomé, či nevědomé) genderových stereotypů a struktur ve vzdělávacích

institucích a jejich provázanosti s vertikální m i horizontálním dělením pracovního trhu. Může tak přivést k dalšímu zájmu o tuto problematiku jak pedagogy, sociální vědce, tak rodiče či všechny jednotlivce, kteří před sebou mají volbu vzdělávací instituce, oboru či pracovní pozice v zaměstnání.

Výsledky kvalitativního výzkumu v druhé části do značné míry tyto závěry potvrzují, spíše než by naznačovaly počínající změny ve struktuře společnosti. Srozumitelným a vyčerpávajícím způsobem zahrnují současné interpretace dat rozsáhlých sociologických programů doplněné o podstatný výzkum v lokálním prostředí. I jím se tak česká sociologie začleňuje k současným západním vědeckým komunitám, když nezůstává stranou soudobých vědeckých proudů v oblasti vzdělávání a genderových studií.
